

ע. ג. חורון : הכופתים - "הנוצרים האמיתיים"

"מתמיה הדבר שמיעוט חשוב, המונה כארבעה מיליונים... כלומר הכופתים... הרואים עצמם כבני מצרים האמיתיים, נשאר למעשה בלתי־גודע לעולם החיצוני. ככה כותב אדוארד ואקין בהקדמת ספרו החדש, ספר יוצא־דופן המוקדש כולו למצבם של הכופתים בימינו."

בטרם נדון במצב הזה, ראוי שנחאר בקצרה את מוצא הכופתים ואת עברם העתיק. עצם שמם מאלף, לפי שהוא מצביע על קדמות העם ועל קשרו למצרים המקורית, הפרעונית. שם זה הוא אמנם קיצור מן היוונית, "איגיפטוס" (Aigyptos), במבטא הערבי "כיפת", "קובת", וכדומה. אבל המלה היוונית מוסרת מונח מצרי־פרעוני — בית־רדיוק משפט שלם: "חי־כופתח", או בתרגום עברי: "מבצר שור־האל פתח". הכינוי ניתן לראשונה לעיר־הבירה נוף (או מוֹף: "מנופר" במצרית עתיקה. "ממפיס" ביוונית). אך בלשון כנען, ואחר־כך גם בזו של יוון, נתרחב המושג להיותו כולל את ארץ־הנילוס כולה.

לכן "חיכופתח" זאת קדמה ל"מצרים" המאוחרת יותר; אף מופיעה היא, כבר בשיבוש־מה, בכתבי אוגריט הכנעניים, בחור "חכפת", גם במקרא יש זכר לאל־השור המצרי־הלובי, או לפחות זכר לעמו: "גפתחים" בני מצרים ואחים ל"להבים", ז. א. ללובים (בראשית י, יג); עם "של פתח", כמשמעות המונח בשפות לוב ומצרים העתיקות. כיום, כאשר בני ארץ־הנילוס כולם ידועים לנו בכינוי "מצרים", שניתן להם על־ידי שכניהם השמיים — כינוי זה לשפת הפרעונים ולמסורתם — נשאר רק הכופתים לבדם נבדלים בשמם המקורי הקדום

כאן מהות השם מלמדת באמת על זהות העם. כי מצרים הפרעונית לא נעלמה אחרי הכיבוש הפרסי, ולא אחרי פלישת המוקדונים ועיצוב המשטר היווני באלקסנדריה. רק בקיסרות רומא נסתים הניוון הסופי של התרבות הפרעונית, והעם הכופתי נשאר ללא מסגרת משלו.

אמנם כאן באה הנצרות כתחליף — נצרות שמראשית ימיה במצרים לבשה צורה מיוחדת־במינה, אשר הכופתים חושבים אותה מקורית ביותר, שהרי הם רואים עצמם כ"הנוצרים הראשונים" בד־בבד עם היותם "המצרים האמיתיים".

הכנסיה הכופתית שונה בהרבה מן הזרם הנוצרי היווני־הלאטיני (שאחר־כך נפרד לשתי הכנסיות, האורתודוקסית והקתולית). הכופתים נשארו תמיד זרים לנטיה ה"אוניברסלית" במשמעותה הרומית־הביזנטית הקיסרית. אפקיהם נגבלו באפקי מצרים, או לכל היותר באפקיה של אפריקה, בפרט אפריקה המזרחית.

היחס העמוק לעבר הפרעוני לא ניתק. הרבה ממסורות מצרים נשתמרו במסוה נוצרי, בתוך הסמליות והאמנות של הכנסיה, ובחיי העם. למשל, ה"צלב" הכופתי מופיע בזמן עתיק בצורה פרעונית לגמרי, כסמל ה"ענח", ז. א. החיים:

או, משל אחר: גיאורגיוס הקדוש, רוצח־הדרקון, מתואר בדמות חור (הוא "הורוס" ביוונית), אל־פרעה הגדול, ממש בראש עיט. גם מנהג המילה — מורשה אפריקאית טרום־היסטורית שאף אלינו הגיעה בדרך מצרים — אפייני הוא לכופתים עד היום, וכמו כן לגוצרים של אתיופיה, הקרובים לכופתים.

מאלף הוא ביותר שהשפה המצרית הקדומה נתקיימה במסגרת העדה הכופתית. כי לשון הכופתים (לשון־קודש לכנסיה, וגם ניב חי לעם עד לאחר הפלישה הערבית) היא צורה מאוחרת למצרית־פרעונית — הכתובה, כמוכן, לא בכתב־החרטומים הנשכח, כי אם באלפבית־מיוחד, המבוסס ברובו על אותיות יווניות. הספרות הכופ־תית כמעט כולה דתית, ולפי דעת חוקרים אירופיים אינה מצטיינת במקוריות מחשבתית מרובה; ואף שכבר גוססת היתה בראשית ימיה־ביניים, אין לזלזל בתפקידה ההיסטורי הקודם.

מצרים הכופתית היתה גם מן המקומות הראשיים בהם הופיעה אחת התופעות המכרי־עות שבנצרות כולה: תופעת הנזירים. נזירות הכופתים (אולי הקיצונית ביותר, והרחוקה מן "העולם הזה" אפילו יותר מנזירותה של סוריה) היא אמנם אשר נתנה דוגמה למנזרי אירופה, מאיטליה הדרומית ועד אירלנד אשר בקצה־מערב. מצד אחר שימשה הכופתית מקור ראשי לנוצרים של אפריקה המזרחית: בארץ "כוש" (היא גוביה, סודאן של היום), ובעיקר באתיופיה. עד כדי כך שמותר להגדיר את כל העמים הנוצריים הללו כ"כופתיים" במובן הדתי (אם גם לא במובן הלשוני והאתנוגרפי).

נזירות הכופתים, הסירוב הנפשי כלפי "העולם הזה", הם גם סמל לנטיית כל העדה, בהתרחקה מן המשטר הנכרי והשנוא של הקיסרות הרומית. זוהי נטיה "שלילית" במהותה, אשר מחוסר־אונים לא הגיעה לדרגה של תנועת־שיחרור לאומית. ואותו דין חל אולי לגבי המחלוקת האידיאולוגית (כלומר — בתנאי התקופה — התיאולוגית), שהתלקחה בין נצרות הקיסר לנצרות נתיני המזרחיים. במחלוקת ארוכה זו נעשתה מצרים הכופתית המרכז המגובש ביותר של ה"מונופיסיות", הלא היא הדעה הרואה בישוע הנוצרי אך טבע אחד, טבע אלוהי. ולא דווקא מתוך שמנה הרבה האוכלוסים בשורותיו נלחם העם הכופתי כל ימיו את מלחמת הפרישה המונופיסית נגד ביוזן. אלא מפני שבמלחמה זו ביטא את רצונו הכפיר להיבדל מן הקיסרות הרומית. נימה זו של זרות לאירופה הנוצרית ניפרת בכל תולדות הכופתים עד ימינו, כמו גם בתולדות בני־בריתם לדה. האתיופים.

הקרע בין מצרים המונופיסית והקיסרות הביזנטית מילא אולי תפקיד מכריע בנצח־נות הקלים של האסלאם בראשית כיבושיו. כי העדות המונופיסיות — בסוריה הדוברת ארמית, ועוד יותר במצרים הדוברת כופתית — עדיין היו רוב האוכלוסיה; והן התייחסו באדישות לערבים הפולשים, שבהם ראו תחליף רצוי למדי לשלטון הקיסר, או שאף שיתפו פעולה עמהם.

האכזבה לא בוששה לבוא — עוד לפני שנת 700 לספ"ג. בימי בית־אומיה ובית־עבאס, כאשר הפכה מצרים אחד הפלכים המדופאים במשטר־הניצול של ח'ליפות דמשק או בגדאד, התקוממו הכופתים כפעם־בפעם, אך ללא הצלחה. היו אלו מרידות פלאחים נגד בעלי המס המעיק יותר מאשר הנועות של השתחררות מדינית. יש סוברים כי דיכוי־הדמים של המרידות הללו — ויותר מכך, התאסלמותם של המנוצחים בכניעיהם למושלים — הפכו את העדה הכופתית למיעוט מספרי בארצה שלה עוד במאה ה־ט לספ"ג.

עם זאת, הרי התנגדות הכופתים (יד ביד עם זו של הפרסים במזרח, הברברים במערב, ויתר העמים) היא שהסבה בהתפרקות המהירה של הח'ליפות הערבית. עוד במאה

הט' נקרעה מצרים, למעשה, מעל שלטון בגדאד, ויצאה לדרך העצמאית תחת מושלים תורכיים מבית-טולון. במאה הי' נכבשה הארץ על-ידי בני-פ'טימה, כת שיעית ממוצא דמוי-ערבי אולם צפון-אפריקאית ביסודה, הפולשת בעזרת בני-כוחמה, שבט ברברי מאלזיריה של ימינו. בימי החליפות השיעית הזאת הגיע האסלאם המצרי לשיא תרבותו והשפעתו הבינלאומית, ובחיי מצרים תפסו אז הכופתים, למרות הרדיפות שאירעו לעתים, מקום נכבד מאד, בפרט בשטח הכלכלה, הפקידות ומינהל המדינה.

ראוי להעיר כי בימי הצלבנים — כאשר רוב העדות הנוצריות בסוריה ולבנון צידדו בגלוי באחיהן-בדת, המסתערים מקצה מערב-אירופה — נשארו הכופתים נאמנים למדינתם המצרית-המוסלמית. זהו אחד הגורמים בכשלונם הסופי של מסעי-הצלב. כי גם צלאח-אדין וביתו הכורדי (בית-איוב), גם הממלוכים אשר גירשו את הצלבנים מעמדותיהם האחרונות, התבססו בעיקר על מצרים וזוקקים היו במידה ניכרת לנאמנות הכופתים.

ה"ממלוכים" (צ'רקסים ותורכים על-הרוב) היו "עבדים" מיוחדים-בינם, המהווים מעמד צבאי שולט. מעמד זה נשאר על מקונו גם אחרי כיבוש מצרים בידי השולטן סלים וסיפוחה אל ה"קיסרות" העותמאנית הנרחבת. במשטר מוזר זה התנוונה הארץ לאט-לאט. עשרה ירד במיוחד אחרי המאה הט"ו, כאשר נידח המסחר הבינלאומי יותר ויותר מן היס התיכון ועבר אל דרכי האוקינוס, שעליהן חלשו מעצמות אירופה המערבית.

אין ספק שאוכלוסיית מצרים, ומספר הכופתים בתוכה, ירדו בתקופה זאת פי-כמה. כאשר השתלט נפוליאון בונאפארטה זמן קצר על ארץ-הנילוס, בפלישה האירופית הראשונה בימי-הביניים, העריכו הצרפתים את האוכלוסיה ב-3—2 מיליונים בלבד. הכופתים נמנו אז במאות-אלפים לכל היותר: פחות, כנראה, מאשר בכל עת אחרת בתולדותיהם הארוכות. אולם ריבוי של האדם המצרי, החל במאה הי"ט, היה מהיר והולך, גם במיעוט הכופתי גם ברוב המוסלמי.

משניתקה מצרים מן הרשות העותמאנית, ופותחה כממלכה עצמאית בידי שושלת מוחמד-עלי, ההרפתקן האלבני, הושם קץ למשטר הממלוכי (או לפחות הועבר לידיים אחרות). הארץ הודרכה בכיוון של חיי מדינה מודרניים יותר ונפתחה להשפעות המערב — צרפת תחילה ואחר-כך אנגליה. מוחמד-עלי ויורשיו היו בונים ממלכה לטובת עצמם, ובעקפים גם לטובת מצרים: הם לא היו מעוניינים כלל בשום לאומנות, "ערבית" או אפילו מוסלמית באשר היא. אדרבה: היו להם נטיות למשטר מדיני מערבי ולחברה חילונית, מסיבות מעשיות ולשם היעילות. דבר זה שוב פתח דרך לעליה לפני הכופתים הירודים — שאולי בכל-זאת ירודים היו פחות מן הרוב המוסלמי, מצד היכולת התרבותית והטכנית.

השלטון הבריטי, בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה הכ', לא התכוון לעודד את הכופתים תים במיוחד. הללו טענו תמיד, בהתמרמרות, שהוא פועל לטובת המוסלמים. ובכל-זאת, למרות כל ההפלות, היה הורם הכללי ההולך בכיוון מערב מזמן להרבה כופתים אפשרויות להצטיין — בידיעת שפות, בידע המודרני, בכושר מסחרי ומינהלי וכו', ולתפוס שוב עמדות-מפתח בחיי הכלכלה והחברה.

במאבק נגד השלטון הבריטי היו אפוא הכופתים מחלוצי הלאומנות המצרית — שעדיין לא היה לה כל שמץ של משמעות "ערבית". גם התנועה הלאומית הכללית, שבראשה עמד זג'ול-פחה, הדגישה לא אחת את עקרונות השוויון האזרחי, שלפיהם הוכרו הכופתים כחלק בלתי-נפרד באומה המצרית.

ושוב — כפי שאירע לפני כ-1250 שנה — באה האכזבה. כי בתום מלחמת-העולם

השניה נכנסה ממלכת מצרים — או הוכנסה על־ידי הבריטים — לתוך הסבך הפוך ערבי, כחברת "הליגה הערבית" וכאחד הקרבנות במלחמת־הביש בישראל. עוד בימי פ'ארוק המלך נסתמן אותו מפנה בהגברת הגורם ה"ערבי" — כלומר, לאמיתו של דבר, המוסלמי — במציאות המצרית. עלה משקלם של "האחים המוסלמים" (מין "נטורי־קרתא", אך מרובים ומסוכנים מאלה שבתוכנו), אף נערכו אי־אלו פרעות במיעוטים, בפרט במיעוט הכופתי.

הכופתים, כמוכן, הגיבו בשלילה על התפתחותה של מצרים בכיוון הפוך־ערבי. אם בין המצרים המוסלמים היו שיקלו להשלות עצמם בדבר מהותם ה"ערבית" (אף כי גם הם רוב־רובם מצאצאי הכופתים, שהועברו לאסלאם בתקופות שונות), אין מקום לאשליה זו בציבור האנשים הרואים עצמם כ"המצרים האמיתיים" וגם כ"הנוצרים הראשונים". עוד בשנת 1951 ביטאו הכופתים את השקפותיהם אלו בגלוי, למשל ביומן "מיצ'ר" ובשבועון שלהם "אל־מנארה", בתבעם שוויון־זכויות ומדינה חילונית.

כאשר שמו "הקצינים החפשים" קץ ב־1952 למלכותו של בית מוחמד־עלי, קידמו רוב הכופתים את פני המהפכה בברכה, או לפחות באדישות. אמנם הקצונה, שהשתלטה אף היא בנוסח "ממלוכי" — בראשותו הזמנית של הגנרל נגיב ובהנהגתו המתמדת של עבד אל־נאצר — לא היה לה כל קשר אל הכופתים, שכן כולה יצאה משורות המעמד הבינוני המוסלמי.

המהפכנים הללו היו חסרים תכנית ברורה. מצד אחד לא היו רחוקים ביותר מן "האחים המוסלמים", עד כדי כך שהתירו את קיום איגודם לאחר שאסרו, ב־1953, את כל המפלגות האחרות. מצד שני, דגלו הקצינים בעקרונות של מדינאות מתקדמת, שעדיין לא זכתה בכינוי המיוחד של "סוציאליזם ערבי". דו־משמעות זאת של "המהפכה" נמשכה עד 1954, כאשר ניסו "האחים" לרצוח את עבד אל־נאצר עצמו, המשטר הגיב בפירוק האיגוד כולו.

תוצאות מלחמת־סואץ ב־1956 עודדו את הפיכת שלטון הקצינים למדינת־משטרה טוטאליטרית כמעט, המיוסדת על "ערביות" שהיא בעצם הסתגרות מוסלמית. כל המיעוטים, ויתר הגורמים שנחשבו כופרים וזרים, דוּפאו כליל או גורשו. רק הגוף הכופתי נשאר, יציב בבדידותו: מיעוט רב־מספר — כופר בעיני המשטר, אך לא זר לארץ־הנילוס.

קשה להדיח את הכופתים אל מעבר לגבולות מצרים, היא מולדתם מעולם. קל יותר לדחואם לאט־לאט מכל עמדותיהם בחברה ובכלכלה, לכלוא את הכופרים הללו בתוך "גיטו" פנימי — בהדרגה, ובאותה שתיקה האפשרית באמצעי־משטר של צנזורה מתמדת. זוהי המציאות בה חיים, או גוססים, הכופתים בשנים האחרונות: לא פרעות־דמים, כי אם חנק אטי, מודרג.

דומה שהכופתים עצמם אין להם עוד אשליות בדבר עתידם במדינה הנאצרית. כפי שמוסר אדוארד ואקין בספרו (ע"ע 6—75): "הכופתים משוכנעים כי המוסלמים לעולם לא יקבלו את זולתם כאזרח שווה באומה. כמעט תמיד, כאשר מוסלמי מדבר על ערבים, על איהוד ערבי, על לאומנות ערבית, על תחייה ערבית, הוא מתכוון למוסלמים בלבד. נסיון להרחיב את מושג הערביות הוא בעיקר יזמתם של נוצרים במזרח התיכון, השואפים לכלול את עצמם במושג זה. בעיני בני־האסלאם יפה הוא רק לאלה המאמינים בשליחות של מוחמד כעובדה מרכזית בהיסטוריה".

ספרו של ואקין בא בעתו, בימים אלה של בערות, שתיקה וזילזול לגבי בעיית הכופתים. ולא מקרה הוא שהמחבר עצמו מבני "המיעוטים", מיעוטי של עולם דמוי־ערבי.

"אחיד" כביכול. אדוארד ואקין הוא אזרח אמריקאי, אמנם ממוצא לבנוני-נוצרי, אדם הנוסע תכופות בחזרה למזרח, לחקור בו את המצב במקום ובמישרים, לא כאיש זר לארצות האלו.

גם ספרו זה על הכופתים — פרי שהייה ארוכה במצרים, אגב מגעמישרים עם מאות בני-אדם, רובם עלומי-שם, שאינם רשאים להתבטא בפומבי. האווירה העולה מתוך הספר היא אווירת חשד, פחד ודיכאון, שבתוכה מחלחלות תקוות עם הרוצה בכל-זאת לחיות. ויש לקרוא את העמודים הללו כפי שקוראים כל דו"ח המגלה בתמים אף בוהירות את האמת במשטר טוטאליטרי: כלומר, יש לקרוא גם בין השורות.

משום כך קשה לסכם את הספר, ותפקידנו כאן הצטמצם בהבאת מבוא היסטורי, החסר אצל ואקין עצמו, מתוך שהוא פונה כנראה אל קהל הבקיא קצת יותר בעברם של הכופתים ובתרבותם הנוצרית.

ואקין אינו מסתיר את הפגמים, את הצדדים האפלים והאומללים בחיי העדה הכופתית. הוא מדגיש את ניוון הפנסיה, את בורות כוהניה ונזיריה אסירי-המסורת, את אדישות הציבור לגבי עניינים שהם כלליים וחיוניים באמת. אך הוא מספר גם על סימני התסיסה, על רוח חדשה בשנים האחרונות, על נסיונות התארגנות — דווקא בלחץ המצב ההיצוני ההולך ורע. אנשים מחוץ לפנסיה החלו לגלות דאגה רצינית לעדה, לעם הכופתי באשר הוא — בפרט בשדה החינוך — ולחפש מוצא מן המבוי הסתום.

אולי הדבר הסימפטומטי ביותר הוא חידוש ההוראה בלשון הכופתית, בבתי-ספר עממיים שליד הפנסיות. ואקין מוסר כי בקאהיר יש כיום עשרות משפחות, דווקא בין האמידים, שבהן הכופתית הופכת שפת-דיבור חיה. שמא עומדים הכופתים על סף מהפכה רוחנית-לאומית משלהם? קשה לדעת. אך דומה אמנם שבנטיות אלו לתחיה לשונית-חילונית מסהמן מיאוננו של העם הכופתי להיפגע לפן-ערביות. וסירוב כזה עשוי ללוש, בקרב הימים, גם צורות פוליטיות.